

Gamla domprostgården i Växjö

Byggnadsminnen i Kronobergs län

Gamla domprostgården i Växjö

Byggnadsminnen i Kronobergs län

Copyright © 2015 Länsstyrelsen Kronoberg

Text: Josefine Ahlqvist

Layout: TMG AU

Tryck: TMG Tabergs

ISBN: 978-91-89285-58-3

Dnr: 434-2972-15

Innehåll

Förord	7
Inledning.....	8
Stiftstaden Växjö och domprostgårdar före 1750	12
Domprostgårdens uppförande	14
Domprostgårdens omgivning	16
Järnvägen in - domprosten ut	18
Järnvägens societetshus	20
Pär Lagerkvists barndomshem	32
Domprostgårdens återställande.....	36
Arkitektur, utformning och planlösning	38
Gamla domprostgården idag	46
Gamla domprostgårdens boställesinnehavare 1583–1873	48
Källor och litteratur.....	50

Gamla domprostgårdens framsida. Foto: Jörgen Ludwigsson, Kulturparken Småland AB, 2014

Förord

Domprostgårdar förekommer enbart i våra svenska stiftstäder. Sedan medeltiden har stads- och landsförsamlingarna i Växjö försett domprosten med boställe och lön för arbetet i stadens domkyrka. Församlingsmedlemmarna stod för underhållet av byggnaderna och fick ställa upp med både pengar och byggnadsmaterial när en ny domprostgård behövde nyuppföras. I Växjö stad är detta stadens äldsta träbyggnad. Den har haft flera föregångare men de har gått förlorade i krig och i stadsbränder.

Byggnaden har dramatiskt bytt skepnad ett par gånger genom årens lopp och bär på en intressant historia tätt förknippad med stadens framväxt och utveckling. Under en period var detta stadens järnvägsrestaurang och societetshus.

I huset föddes Pär Lagerkvist (1891-1974), svensk författare, poet och dramatiker. Han blev ledamot av Svenska Akademien 1940 och erhöll Nobelpriset i litteratur 1951. Hans far var bangårdsman vid järnvägen och familjen flyttade in 1876 i en av tjänstebostäderna i byggnaden. Lagerkvist skildrar sitt barndomshem i lägenheten i domprostgården i den självbiografiska boken *Gäst hos verkligheten*.

Tillsammans med Smålands museums äldsta byggnad förklarades den gamla domprostgården som byggnadsminne i maj 1983 efter att Riksantikvarieämbetet väckt fråga om byggnadsminnesförklaring. I boken skildras byggnadens tillkomst och historia fram till idag. Skriften är en uppdaterad och omarbetad version av en tidigare publikation från länsstyrelsen, skriven av Christer Knutsson. Författaren till denna omarbetade version är byggnadsantikvarie Josefine Ahlqvist, Kulturparken Småland AB.

Kristina Alsér
Landshövding

Heidi Vassi
Länsantikvarie

Inledning

Invid Växjösjöns nordvästra strand återfinns sedan slutet av 1500-talet Växjös gamla domprostgård. Platsen var under 1500-talet en lantlig och rofylld miljö utanför stads kärnan. Genom stadens expansion har domprostgårdens ägor kommit att bli en del av centrala Växjö och byggnaden återfinns idag i museiparken vid Smålands museum, ett stenkast från järnvägsstationen. Under 290 år var denna plats sätet för stadens domprostar och från gårdens ägor har 22 domprostar blickat ut över Växjösjön, domkyrkan och stadsbebyggelsen.

Dagens mangårdsbyggnad, som är den fjärde domprostgården på platsen, uppfördes vintern 1750-51 efter att föregående brunnit. Genom åren har detta hus fått många omgestaltningar för att anpassas till sin samtid. Dagens rödmålade smålandsidyll är en återgång till hur huset såg ut 1833. Men under panelen återfinns fortfarande den timrade stommen från 1750-talet, vilket gör byggnaden till Växjös äldsta bevarade trähus. På 1860-talet kom järnvägen till staden och det nya spåret kom att gå precis norr om domprostgården. Växjö-Alvesta-Järnvägsaktiebolag förvärvade stora delar av gårdens ägor och den gamla mangårdsbyggnaden byggdes till för att användas som järnvägsrestaurang och personalbostäder. Den nya byggnaden blev stor och pampig med arkitektur i schweizerstil. Bakom järnvägsrestaurangens lövsågade

Domprostgården omsluten av museiparkens grönska.
Foto: Jörgen Ludvigsson, Kulturparken Småland AB, 2014.

dekorationer fanns fina salonger för de som reste i första klass, men även enklare utskänkning för resenärer i tredjeklass. Platsen var både en social knutpunkt för de resande och för växjöborna. Många av Växjös studenter har kring sekelskiftet 1900 firat sin examen på järnvägsrestaurangen och så har även stadens store författare Pär Lagerkvist. Nobelpristagaren Lagerkvists far var anställd vid järnvägen och familjen bodde i den ombyggda domprostgården vid tiden för Pärs födelse 1891. Många av Pär Lagerkvists berättelser har rötter i hans uppväxt i Växjö. Inför firandet av stadens 600-årsjubileum 1942 återställde man gamla domprostgården och rev alla tillbyggnader från tiden som järnvägsrestaurang. Återställandet av byggnaden gjordes för att framhäva dess ålder samt för att visa en mer ursprunglig och tidsenlig utformning av Växjös äldsta trähus.

Domprostgården ombyggd till järnvägsrestaurang. Byggnaden ligger i Järnvägsparken mitt i centrala Växjö, syns till vänster i bilden. Bakom järnvägsrestaurangen syns Smålands museum och gamla läroverket. Smålands museums arkiv.

Stiftstaden Växjö och domprostgårdar före 1750

Växjö har sedan sent 1100-tal varit en stiftstad. Legenderna säger att biskopen S:t Sigfrid vid sin ankomst till det då hedniska Varend lade sig för att vila vid sjön där vägarna möts. Sigfrid drömde att en ärkeängel steg ner med Guds budskap att han vid denna plats skulle uppföra en kyrka. Denna kyrka skulle då vara föregångare till den domkyrka som uppfördes i Växjö årtiondena runt 1170. Legenderna om Sigfrid och kyrkan vägde troligen tungt då de svenska stiftstäderna organiserades. Runt år 1170 inskaffades även mark och gårdar i och omkring Växjö för domkyrkans biskop och präster. Vid ett kyrkomöte i Skänninge år 1248 organiserades domkapitel och kollegialkapitel vid de svenska domkyrkostäderna. För Växjös domkapitels del ses att domprosten vid denna tid hade en gård i staden och dess läge motsvaras idag av hörnet Sandgärdsgatan/Kronbergsgatan i kv. Linné 3. Denna domprostgård drabbades hårt av stadsbränder och plundrades upprepade gånger av danskarna. Södra delen av Varend gränsade vid denna tid mot Danmark. Särskilt hårt åtgången blev domprostgården 1315 då den förstördes vid två tillfällen, men även 1368, 1516 och 1570 ödelades gården.

År 1583 blev kyrkoherden Johannes Svensson ny domprost och boställsinnehavare vid domprostgården. Han fann emellertid situationen i staden allt för jäktad då han "för roo skull" valde att flytta tjänstebostaden till en ny plats strax söder om staden, invid Växjösjöns nordvästra strand, där Snickarebäcken rann. Den nya gårdsbebyggelsen uppfördes på domprostgårdens gårde, det så kallade Sandgärdet, ett område bestående av ca 7 tunnland mark. Domprostgården hade fram-

till 1480-talet stora arealer både söder och väster om Växjö stad, men upplät stora delar av marken till Franciskanerordens kloster som uppfördes väster om stadskärnan. Vid reformationen fördrevs franciskanerbröderna och klostrets mark tillföll kronan. Under Kalmarkriget drabbades Växjö hårt av danskarnas härjningar. I januari 1612 brändes staden, domkyrkan och den då nya domprostgården av danskarna. Efter kriget undgick den återupbyggda domprostgården flera av Växjös stadsbränder tack vare sitt läge utanför staden.

Vid 1600-talets mitt började det bli trångt på gatorna i Växjö. Stadens borgerskap lade vid 1640 års riksdag fram ett förslag om att förvärva Sandgärdet för stadens utveckling. Efter en större stadsbrand 1658 föreslogs med en ny stadsplan med ett rutnät av gator över området försett tomter för stadens expansion. Dåvarande domprost Jonas Zephyrinus gav mycket ovilligt upp sin mark och först 1664 hade en överenskom-

Porträtt av Sven Bælter.
Originalmålningen återfinns i
Gästrik-Hälsinge nations ägo,
Uppsala universitet.

Domprostgårdens omgivning idag. Mangårdsbyggnaden ligger omsluten av museiparkens grönska med domkyrkans torn i bakgrunden.

Foto: Jörgen Ludwigsson,
Kulturparken Småland AB, 2014

melse skett, där domprosten fick ersättning med åtta daler silvermynt om året för sin markförlust. Domprosten Zephyrinus förblev dock bitter över förlusten av sina marker och den minskade avkastningen. Domprostgårdens karpdamm i en uppdämd del av Snickarebäcken var även den ett minne blott. Än värre, stadens skarprättare hade fått ett nytt boställe på Sandgärdet, vilket uppfattades som en social nedvärdering av området.

I en skrivelse till magistraten 1734 beklagar sig dåvarande domprost Olof Osander över det dåliga skicket på hans gård och en ny mangårdsbyggnad uppfördes efter att förfallet bekräftats vid en besiktning. Redan 1750 påpekades brister i den nya domprostgården, som åtgärdades innan den då nya domprosten Sven Bælter tog sin bostad i besittning. Men friden varade inte länge. I häradshövdingen Unges gård, strax norr om domprostgården, utbröt en brand samma år, då en ölbryggning slog slint och släppte elden lös. Gnistorna från häradshövdingens brinnande bryggghus satte eld på domprostgårdens ladugård, som hade ett tak av halm. Trots närheten till Växjösjön klarade inte Växjö brandberedskap att släcka branden och domprostens gård brann ner. En av Bælters första uppgifter som domprost blev följaktligen att få gården återuppbyggd igen. Med landshövdingen Rothliebs förmedling fick borgerskapet i Växjö betala in föregående års odisponerade domprostlön för gårdens återuppbyggnad, medan domprost Bælter tillfälligt residerade i lektor Johan Rothmans hus mitt emot Domkyrkan.

Domprostgårdens uppförande

Den domprostgård som uppfördes vintern 1750-51 orienterades med framsidan vänd mot Växjösjön och inte som sina föregångare som varit vända mot staden. Huset byggdes som en salsbyggnad, men har en otraditionell disposition av rummen. Byggnaden knuttimrades i 5 tums gran- och furutimmer, vilket hämtades från godset Bergkvaras marker och byggnadens tegel hämtades från Utnäs i Ormesberga socken. Kostnaden samt organiserandet av transporten av byggnadsmaterialet ålades stadens borgare. I Växjö var det vanligt att träbyggnader målades röda, då landshövdingen Koskull 1746 hade kommit överrens med borgarna om att stadens hus skulle rödfärgas för *”staden till prydnad och dem själva till beröm och heder”*. Det är därför mycket troligt att den nya domprostgården fick en rödfärgad fasad redan vid sitt uppförande. Gårdens mindre ekonomibyggnader uppfördes i form av flyglar och ladugården placerades åt nordväst bakom mangårdsbyggnaden. Det var en skyldighet för stads- och landsförsamlingen att sörja för ekonomibyggnadernas underhåll. Domprosten Bælter ombesörjde själv planteringen av lövträd i trädgården närmast mangårdsbyggnaden. En handfull träd i dagens museipark är över 200 år gamla och kan mycket väl tillhöra de som planterades omkring 1750. Söder och väster om domprostgården låg ett större gärde med åkermark och ängsmark. Runt sekelskiftet 1800 uppgick den sammanlagda ytan till omkring 30 tunnland. Utanför gärdet låg ett större område utmark som gick under namnet Domprosthagen.

För att öka mängden byggbar tomtmark i centrala Växjö började man under senare delen av 1700-talet att fylla ut Växjösjön. Detta medförde att domprostgården fick ny mark på bekostnad av att ligga allt längre från sjön. På den nya marken uppfördes fyra gårdar i det så kallade domprostkvarteret. Dessa gårdar bestod av ett garveri, ett vagnmakeri, en bostad åt landssekreteraren samt en änkebostad, som disponerades av både Osanders och Bælters änkor. Efter sänkningen av Växjösjön 1810 planerades dessa områden om och stadens nya lasarett byggdes strax norr om domprostgården efter att tidigare gårdar tagits ur bruk 1838.

Domprostgården porträtterad av Gustaf Fagerholm från ca 1870.
Konstnären har varit mycket generös med fönstersättningen. Smålands museums arkiv.

Domprostgårdens omgivning

Fram till 1873 var gamla domprostgården en del av ett aktivt jordbruk. Sedan medeltiden har marken väster om Växjösjön varit vigd åt stadens domprost. Gården och avkastningen från jordbruket var en del av den lön domprosten fick från kyrkan. Stads- och landsförsamlingarna i Växjö ställde upp med uppförande och underhåll av gårdens byggnader. Förutom en större mangårdsbyggnad hade domprostgården en rad olika ekonomibyggnader. Det var stadsförsamlingens ansvar att ta hand om boningshuset, brygghuset med bagarstuga samt sädeslogen. Landsförsamlingen sörjde för vishuset och ladugården. Under årens lopp byggde boställesinnehavarna själva nya hus på gården och vid tiden för den sista domprosten på gården skulle även stadsförsamlingen ta hand om vagnslider, redskapsskjul, svin- och hönshus, drängstuga och avträde. Vid mitten av 1800-talet var samtliga byggnader rödfärgade med tjärade tak, förutom ladugården som hade ett tegeltak.

Närmast mangårdsbyggnaden fanns köksträdgårdar, där det odlades kål, rovor, lök och andra grönsaker samt örter för hushållets behov. Söder och väster om gården bredde gärdet med åker-, ängs- och hagmarker ut sig. På dessa marker producerades spannmål samt djurfoder åt gårdens kor, hästar och får. Rakt söder om gården låg de bästa åkermarkerna benämnda Ekalyckan, Humlegårdsgärdet och Södregärde. Namnet Humlegårdsgärdet skvallrar om var domprosten odlade humle för ölbryggning. Mellan gårderna gick en fågata ut till Domprosthagen. På kullen bakom domprostgården, där museet och järnvägsparken återfinns idag, fanns förr gott om ekar och bokar, där man under goda ollonår höll svin.

Karta från 1783. Domprostgårdens mark har styckats av. Mellan gården och staden har domprostkvarteret bebyggt, till vänster i bilden vid Växjösjöns strand. Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1783.

Järnvägen in - domprosten ut

År 1860 hade Sveriges riksdag bestämt att den nya sträckningen för den statliga järnvägen Södra stambanan skulle gå via Alvesta. I Växjö var man givetvis besviken över att Södra stambanan inte skulle gå genom den egna staden, men ingen onödig tid lades på detta då avståndet till Alvesta var mindre än två mil. Med en privat järnväg kunde man enkelt koppla samman de båda städerna. Växjö-Alvesta-Järnvägsaktiebolag, WAJ, bildades 1862 och efter förhandlingar om spårvidd och finansiering av bygget inleddes arbetet med den nya järnvägssträckningen 1863. I samband med detta exproprierades en del av domprostgårdens mark för ändamålet. Den nya rälsen invigdes 1865 och kom att passera precis norr om domprostgården och den nya stationsbyggnaden uppfördes bara ett stenkast därifrån.

Med järnvägens intåg i staden behövde centrala Växjö skyndsamt mer mark för stadens fortsatta expansion. Blickarna föll åter på den gamla domprostgårdens ägor och 1872 slöts ett avtal där staden förvärvade marken mot att de ordnade en ersättningsbostad åt domprosten. Den sista domprosten i gården kom således att bli Anders Gustaf Ahlstrand, som bodde kvar i huset till sin bortgång 1873.

Det dröjde dock ända till 1911 innan Växjö kunde inkvartera domprosten i en särskild domprostbostad. Istället fick de följande domprostarna tillfälligt uppehåll. Domprostbostaden stod färdig 1911 och var en fin våning i ett hyreshus i kv. Argus 4, Värendsgatan 4, som var uppfört på det forna domprostgårdet på Söder. Under 1940-talet blev dock gamla

domprostgården återigen av intresse som bostad åt domprosten, då någon ny gård inte blivit byggd för ändamålet. Efter restaureringen av domprostgården 1942 gjorde stiftet anspråk på byggnaden men utan större framgång. Först 1963 hade domprosten i Växjö en ståndsmässig villa till boställe och då i stadsdelen Öster, på Kyrkogatan 6. Denna villa var uppförd 1929 i en klassicistisk stil och var boställe åt Växjös domprostar fram till 2011. Idag finns det inte längre någon speciell byggnad vigd som bostad åt domprosten.

År 1863 förvärvade WAJ hela området mellan Södra och Norra järnvägsgrändarna för framtida behov och övertog därmed den gamla domprostgården. Grönområdet mellan bangården och Södra järnvägsgrändarna, som en gång varit domprostgårdens trädgård och hagmark, omvandlades till järnvägspark. Tidigt utarbetades planer att bygga om domprostgården till ett större bostadshus med lägenheter åt järnvägsbolagets anställda. Ingen större ombyggnation kom dock att ske, utan mangårdsbyggnadens bottenvåning inreddes med fyra mindre tvårumslägenheter för anställda vid WAJ. Övervåningen inreddes med sex rum för järnvägens resenärer samt en tvårumslägenhet, vilken även kom att hyras ut som tjänstebostad. Vid ombyggnationen tillkom förstugor på byggnadens gavlar som nya entréer till lägenheterna och varje tjänstebostad utrustades med ett kök.

Domprostgården ca 1875, ombyggd till tjänstebostäder åt järnvägens personal. Framför gårdens norra gavel syns järnvägen och stationens avträde. Domprostgården har ännu kvar sitt brygghus och en bod. Smålands museums arkiv.

Järnvägens societetshus

Efter tillkomsten av Karlskrona-Växjö-Järnväg CWJ 1874 ökade resandet via Växjö och bekvämligheter för resenärerna anordnades. Resenärerna behövde en restaurang och trevliga miljöer att vistas i, med anslutning till järnvägsstationen. Växjö-Alvesta-Järnvägsaktiebolags styrelse beslutade att gamla domprostgården skulle förses med en större tillbyggnad mot Växjösjön för att ge det utrymme som fordrades för en järnvägsrestaurang. Stockholmsarkitekten Magnus Isæus fick uppdraget att utarbeta ritningar och byggmästaren Svante Svenson åtog sig att uppföra byggnaden.

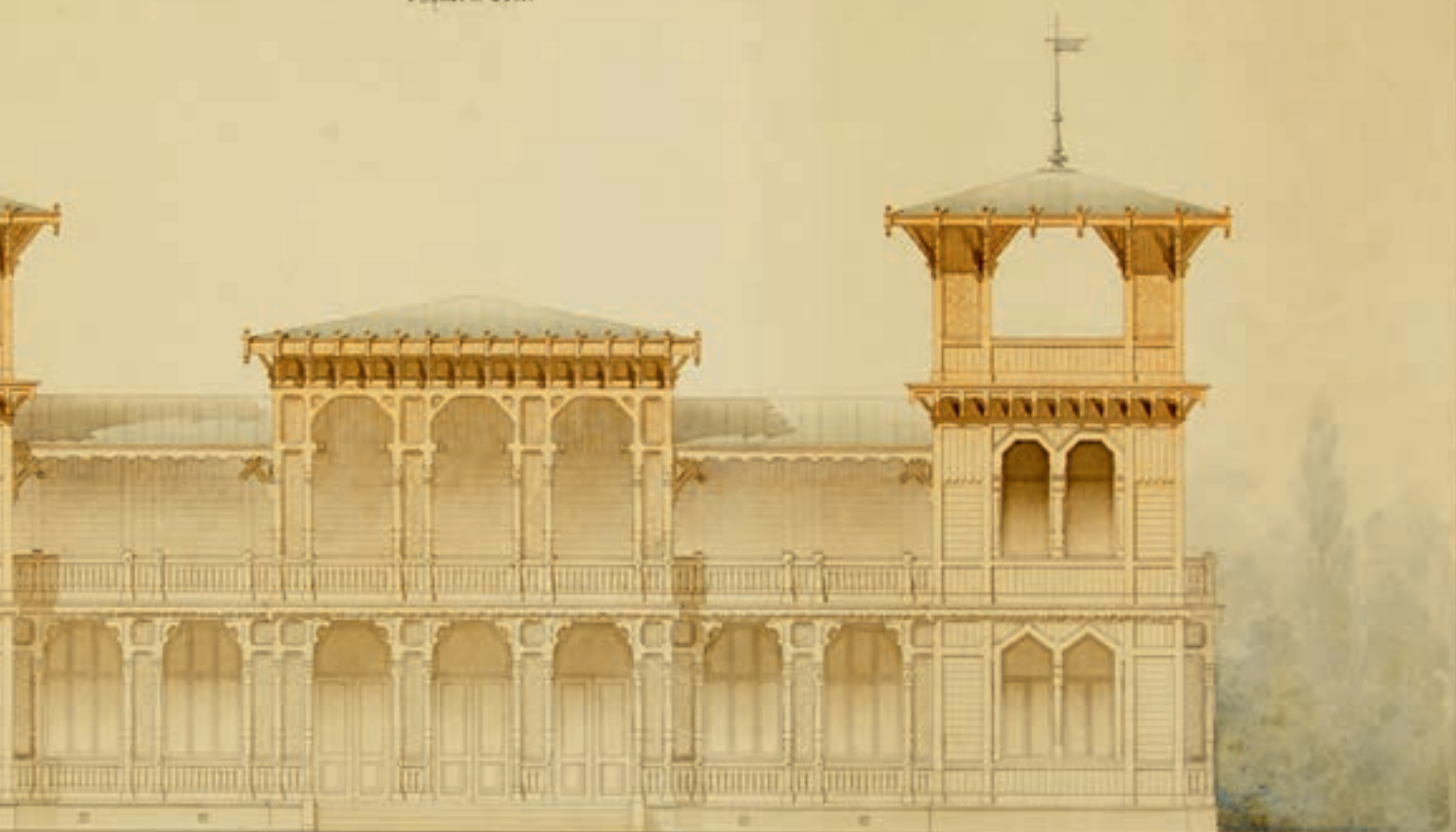
Vykort från sekelskiftet 1900. Järnvägsrestaurangens framsida, från verandan blickade societeten ut över Växjösjön. Smålands museums arkiv.

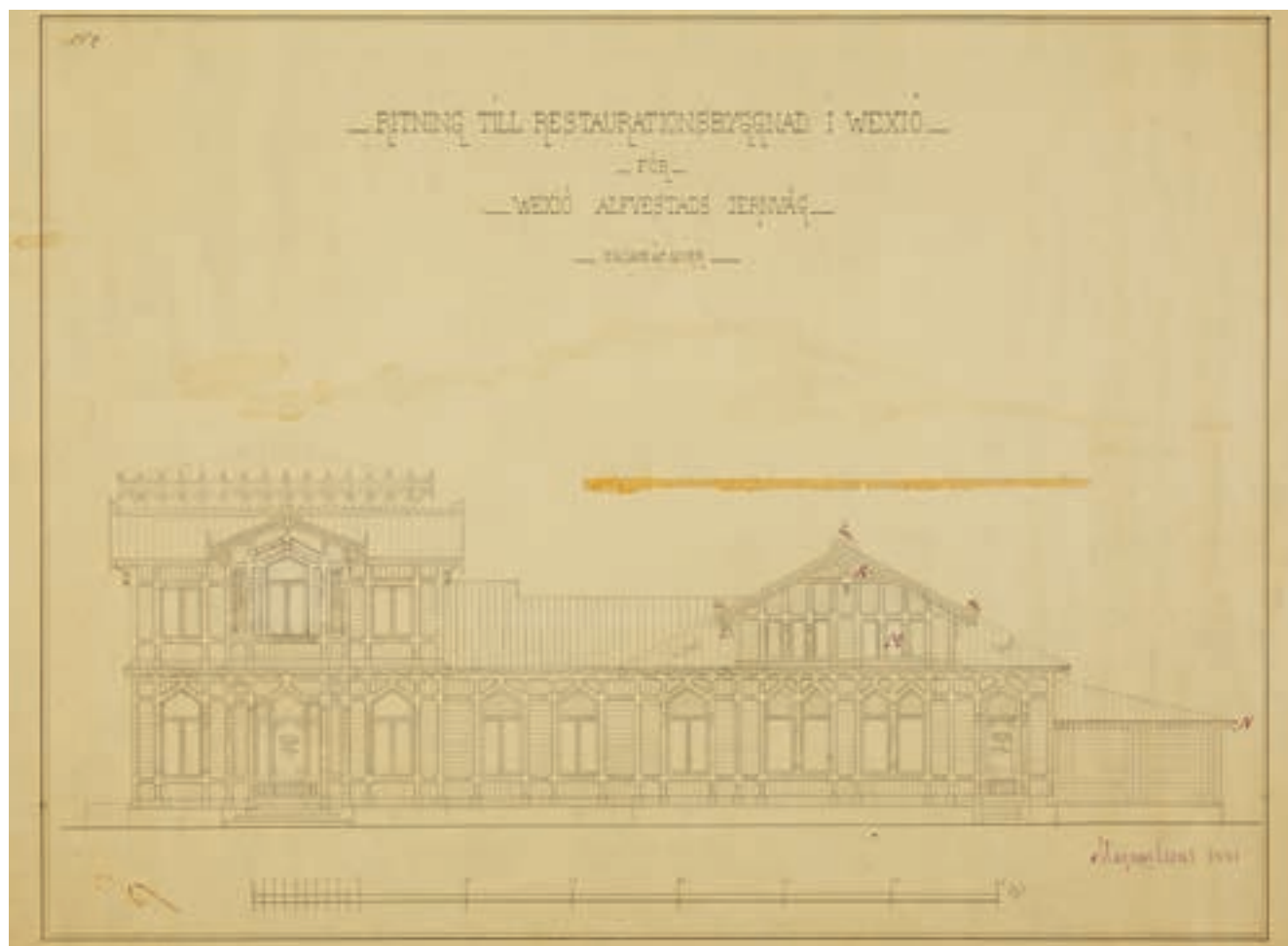
RITNING TILL RESTAURATIONSBYGGNAD I WEXIÖ
FÖR
WEXIÖ ALFVESTADS JERNVÄG

Fasad i Öster

Arkitekt Magnus Isæus originalritning
av järnvägsrestaurangens framsida,
1881. Smålands museums arkiv.

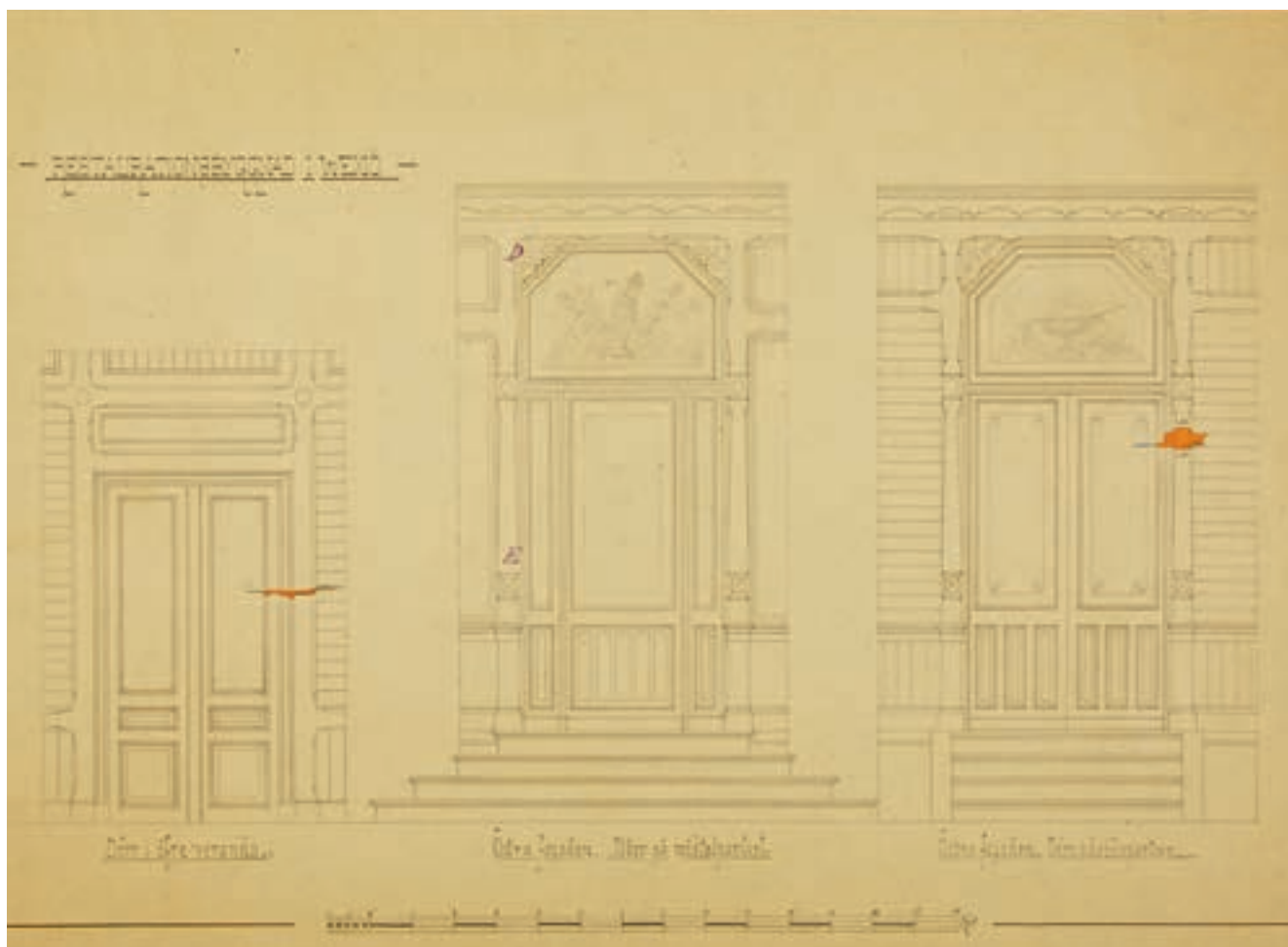
Skutumpah 1881
Magnus Isæus

Magnus Isæus originalritning av järnvägsrestaurangens norra sida mot järnvägen, 1881. Smålands museums arkiv.

Växjös ståtliga järnvägsrestaurang i schweizerstil stod färdig 1883 och invigdes med mycket pompa och ståt till ackompanjemang av Kosta musikkår. Den stora tillbyggnaden låg mot Växjösjön och skapade en liten innergård framför domprostgården. Den gamla mangårdsbyggnaden fick nya vinklar

på gavlarna för att ligga helt parallellt med järnvägsspåret. Tillbyggnadens träarkitektur var inspirerad av nygoticism, ett samtida romantiserande av fornnordisk byggnadskonst. Societetsvillor som Curmanska villan i Lysekil kan ses som ett av de främsta exemplen på denna stil där norska stavkyrkor,

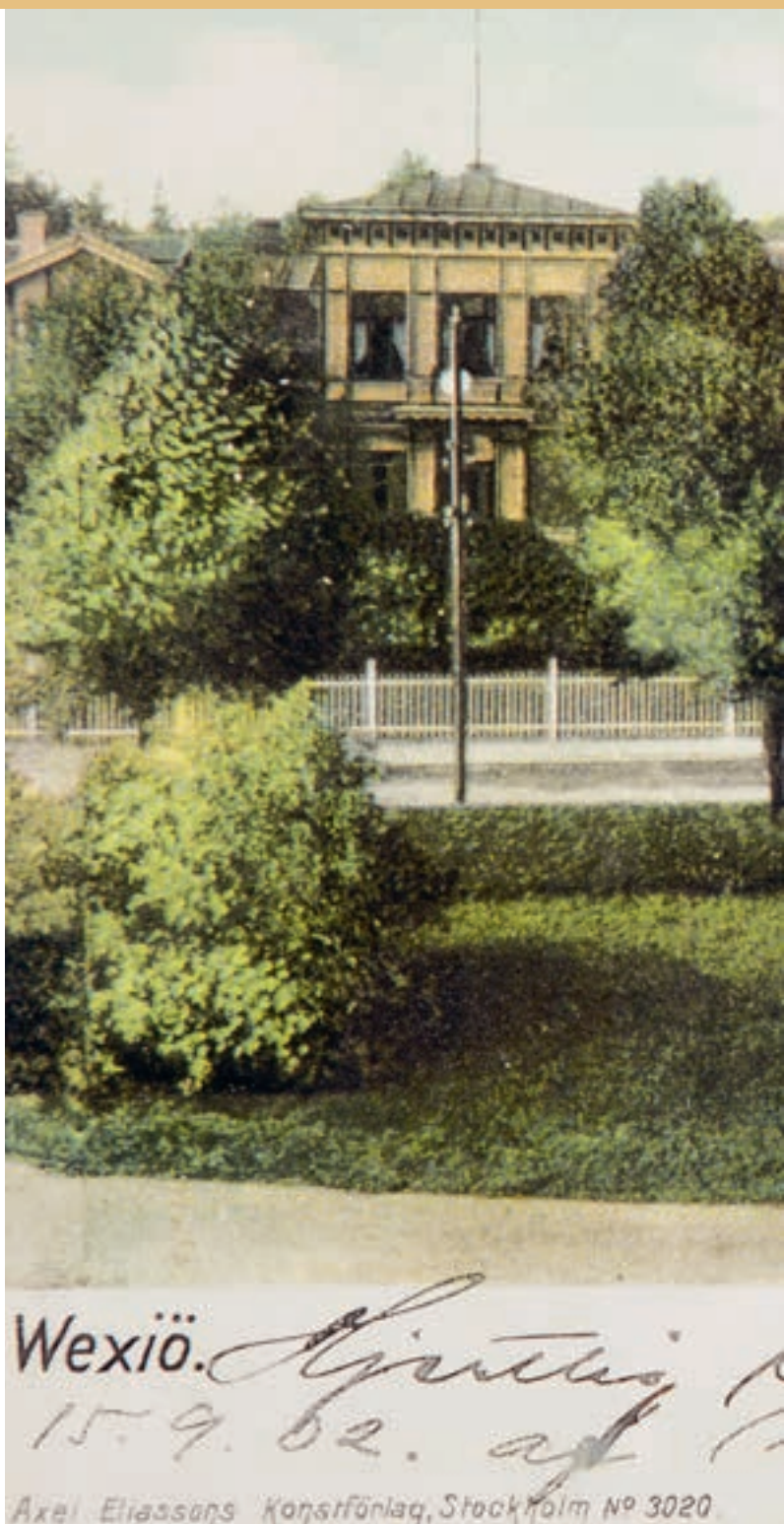
Detaljritningar över Järnvägsrestaurangens fönster. Smålands museums arkiv.

schweiziska alpstugor och allmogens träbyggnadskonst möts. Järnvägsrestaurangens fasad delades upp av horisontella, vertikala och diagonala linjer, vilka framhävdes ytterligare genom byggnadens färgsättning, med mörkt bruna snickeridetaljer mot vit, senare gul, bakgrund. Vidare dekorerades fasader,

balkonger och vindskivor med lövsågad dekor, som bidrog till att förvandla den gamla domprostgården till ett litet lustslott i Järnvägsparken.

Växjös järnvägsrestaurang kom att bli stadens motsvarighet till ett societetshus. Med utsikt mot Växjösjön kunde stadens borgerskap och de resande ur första klass dinera ståndsmässigt i den vackra matsalen, Schweizeriet. I den forna domprostgårdens trädgård byggdes en musikpaviljong och restaurangen försågs med en utbyggnad i söder för caféverksamhet och utomhusservering. Förutom mat erbjöds privata rum för mindre sällskap, biljardrum och en klubblokal i den eleganta tillbyggnaden. I den gamla domprostgården låg köket och matsalen för de som reste i tredje klass. I järnvägsrestaurangens café fanns en musikestrad i burspråket och i den lilla matsalen serverades smörgåsbord med fria snapsar.

Efterkolorerad bild av Växjös järnvägsrestaurang och stationsområde. Vykortet är en av mycket få bilder som visar vilken färg byggnaden hade. Smålands museums arkiv.

Lyselångsten på Järnleden
Mör Jan & Pär
Pär och Jan till den Heliga

De som inte ansåg sig vara en del av societeten kunde ändå roa sig i matsalen för tredjeklassresenärerna, kallad Trean. Där kunde det gå vilt till, men inte utan att de rutinerade servitriserna och hunden Dick kunde styra upp aftonen.

Kring sekelskiftet 1900 var det en tradition i Växjö att

läroverkets elever firade sin studentexamen på järnvägsrestaurangen. På många av dessa examensmiddagar bjöd man in en av stadens mer karaktäristiska invånare vid namn Erik Jesua. Han hade som specialitet att äta upp glaset efter att någon bjudit honom på en snaps.

Kyparna står redo att servera gäster på järnvägsrestaurangens veranda. Pär Lagerkvist-samfundets samling, Växjö stadsbibliotek.

Meny från järnvägsrestaurangens studentmiddag 1910 där Pär Lagerkvist, sedermera författaren och Nobelpristagaren, var en av många som firade sin examen. Pär Lagerkvist-samfundets samling, Växjö stadsbibliotek.

Gamla domprostgården i Växjö

Järnvägsparkens musikestrad. Pär Lagerkvist-samfundets samling, Växjö stadsbibliotek.

Runt om i Järnvägsparken fanns även populära gångstråk i trädgården, en kägelbana, dansbanan Pråmen samt Smålands museum för de som inte nöjde sig med underhållningsutbudet på Järnvägsrestaurangen.

Gamla domprostgårdens funktion som tjänstebostad åt personalen vid Växjö station kvarstod till viss del, även under tiden som järnvägsrestaurang. I byggnadens övervåning inreddes en lägenhet åt restaurangens källarmästare medan serveringspersonalen och anställda vid järnvägsstationen inkvarterades i rummen som en gång hyrts ut åt de resande. Utöver dessa rum fanns en liten lägenhet med utsikt över bangården där Pär Lagerkvists far bangårdsförmannen Lagerqvist bodde med sin familj. Under de 56 år som restaurangverksamheten drevs, förestods den endast av fyra källarmästare: John Christensson 1883-1909, Carl F. Ekström 1919-1911, Gustaf Nilsson 1911-1917 samt James Lundgren 1917-1939.

Järnvägsrestaurangen bjöd inte bara på mat och musik. Under 1920-talet kunde man vid en utställning skåda fina automobiler från Ford på restaurangens veranda. Några år tidigare hade situationen i staden varit betydligt torftigare. I samband med första världskriget skulle nya förläggningar uppföras i den gamla regementsstaden Växjö. Bygget av kasernerna drog ut på tiden och soldaterna inkvarterades därför i Bäckaslövsskolan. Detta medförde att mellan 1915 och 1920 fick societeten maka på sig för militärbefälen i staden, då järnvägsrestaurangen även fungerade som officersmäss.

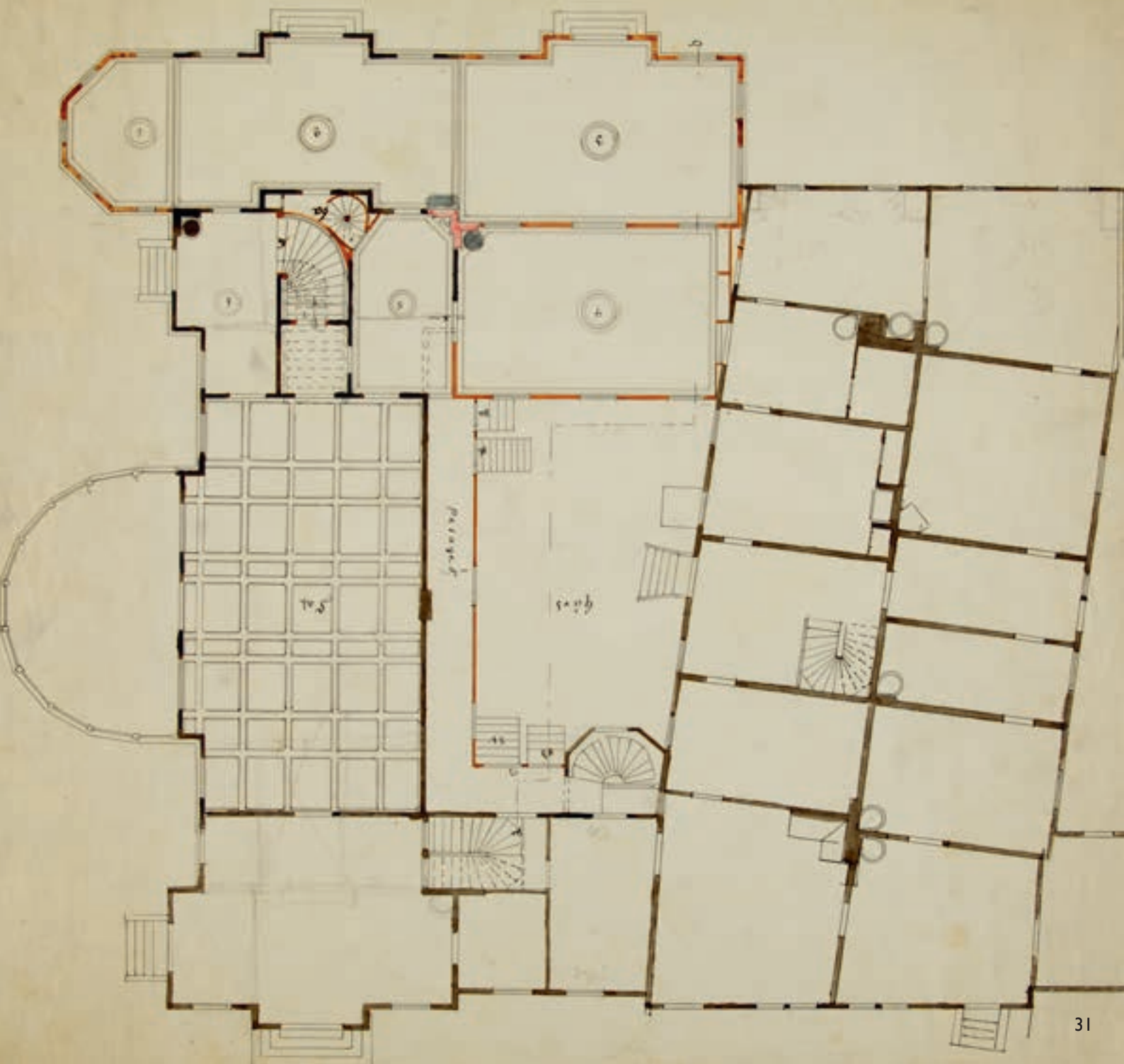
Ritning över järnvägsrestaurangens
planlösning. Domprostgårdens gavlar
byggdes om för att järnvägsrestaurangen
skulle ligga parallellt med järnvägens spår.
Smålands museums arkiv.

Långt efter att järnvägsrestaurangen serverat den sista mat-
gästen och byggnaden var ett minne blott, pratade de äldre i

Växjö med vemod om saknaden efter denna "guldkrog" eller
"Järnvägen" som den kallades i folkmun.

Ford visar upp sina automobiler på järnvägsrestaurangens veranda 1928. Smålands museums arkiv.

Pär Lagerkvists barndomshem

Sommaren 1876 flyttade bangårdsmannen Anders Lagerqvist in i en av tjänstebostäderna i gamla domprostgården. Samma år gifte han sig med sin ungdomskärlek Hanna Magnusson och paret Lagerqvist kom att ha sin bostad i domprostgården fram till 1903. I sina memoarer beskriver Anders Lagerqvist minnen från tiden innan järnvägsrestaurangens tillkomst:

"Det var så bekvämt att titta upp till vårt hem. Det låg så nära järnvägen. Det var ju inte i ett gammalt ruckel på Norr som mor skulle bo när hon lämnade sitt hem. Hon fick ju sitt hem i den vackra Domprostgården där de gamle Teologerna suttit och funderat på den gamla Grekiskan. Nog fanns det många kanske bättre som avundades oss att vi skulle få bo så naturskönt och få ha till vårt förfogande hela järnvägsparken. Att bo i stad och ändå får ha en hel park till lekplats för egen räkning hör nog till ovanligheten." - Anders Lagerqvist.

"Jag minns en järnvägslinje utan början och slut. Det är ett stycke av linjen jag minns. Jag stod var morgon vid en grind och såg tåget rusa förbi. Det var främmande människor i fönstren, aldrig desamma. Främmande människor, aldrig desamma. Det var utan början och slut. Järnvägslinjen där far och mor möttes, där han arbetade, järnvägen som band samman världen."

- Pär Lagerkvist, anteckning från Pär Lagerkvist-samfundet.

Vid ombyggnationen till järnvägsrestaurang fick den allt växande familjen Lagerkvist en större bostad om två rum och kök på övervåningen i den omgestaltade domprostgården. I denna

Järnvägsrestaurangens café. Smålands museums arkiv.

Vykort, Växjö järnvägsrestaurang runt sekelskiftet 1900. Mannen på taket står rakt ovanpå rummet där Pär Lagerkvist föddes.
Pär Lagerkvist-samfundets samling, Växjö stadsbibliotek.

Pär Lagerkvists examensklass. Pär är den tredje personen från vänster, främre raden. Bilden är sannolikt tagen i trädgården utanför järnvägsrestaurangen. Pär Lagerkvist-samfundets samling, Växjö stadsbibliotek.

lägenhet med utsikt över bangården föddes Per Fabian Lagerkvist den 23 maj 1891, som yngsta barnet i en syskonskara av sju. Pär kom att bli en av våra mest hyllade författare, ledamot i Svenska akademien och Nobelpristagare i litteratur. Uppväxten i Växjö präglades av familjens pietistiska tro, vilken han kom att ifrågasätta under sina studier vid läroverket i staden, där han intresserade sig för socialism och darwinism. Sin studentfest 1910 firade Pär och hans examensklass på Järnvägsrestaurangen, som vid denna tid inte längre var hans hem. Pär använde den nusvenska stavningen och ändrade sitt namn till Pär Lagerkvist. Minnena från sitt barndomshem i Järnvägsrestaurangen beskriver Lagerkvist i en dagboksanteckning från 1920.

”Jag minns ett litet kök i en gammal stad, ett långt smalt rum fullt med gamla ting. I ena änden var spisen, där var mörkt. Där stod en gammal gumma i matos och rök. I andra änden var ljus, där stod ett bord. Där satt en gammal man och åt. På väggen över bordet hängde en smal hylla. Där låg Guds ord, tre tunga böcker med stor skrift. Det var ett tyst rum, men uppfyllt av kärlek. Gud, matos och kärlek. Det var mitt hem. Och ett rikare har ingen haft. Rikare är inte människan.”

I flera av Lagerkvists litterära verk speglas hans rötter i Småland. I sin självbiografiska roman *Gäst hos verkligheten* skildrar han sin uppväxt i Växjös järnvägsrestaurang genom bokens huvudkaraktär Anders.

”I en svensk småstad låg som i alla andra en järnvägs-restaurang invid stationen. Denna låg så nära spåren att röken från lokomotiven strök utefter fasaden och sotade ner den. Huset skulle annars varit vitt, det tycktes nästan ämnat att bli ett slags drömslott, ett helt litet feeri; det var fullt med tinnar och torn, små balkonger dit man inte kunde komma ut, sirater och utskärningar överallt, nischer där det skulle stått urnor med blommor, fullt med tomma flaggstänger på taken. Men det hade bara blivit ett stort hus som såg ödsligt ut och var nersotat av röken. Öde var det likväl inte och någonting festligt hade det väl ändå över sig, resande gick dit och drack öl, kom och åt där mellan tågen, och om kvällarna spelade musiken i trädgården som låg bakom. Det var ett slott som tagits i bruk till annat eller som hade blivit sjasligt för att festen pågick jämt och ständigt, inte hade början och slut och inte någon kulmen, korkmattorna i matsalen var slitna, plyschsofforna nersjunkna och blanka av alla som suttit där, i tredje klassens kafé var golvet gropigt med knaggar som stod upp, stolarna slitna, med hål i sitsen, det gjorde inte så mycket, man behövde inte bekymra sig om det, gästerna kom ändå och skulle i alla fall ha rest strax igen. Det var inte bjudna till något festligt slott men satt där likväl en stund och åt och drack, medan tågen stod och väntade på dem, växlade fram och tillbaka på spåren, så ringde klockan på perrongen och de för sin väg. Det var aldrig något lugn, alltid folk som hade bråttom och skulle bort. Men slottet stod kvar där ständigt med alla tinnarna och tornen, alltid lika konstigt och sagolikt, alltid lockande folk till sig som för att hålla fest.” - Pär Lagerkvist *Gäst hos verkligheten*.

Domprostgårdens återställande

Timmerstommen i gamla domprostgården är idag den enda ursprungliga delen från då mangårdsbyggnaden uppfördes vintern 1750-51. Ombyggnationen till järnvägsrestaurang och tjänstebostäder hade medfört stora förändringar av byggnaden. Men 1940, två år innan Växjö stads 600-årsjubileum, togs beslutet att låta återställa byggnaden, eftersom det äldsta bevarade trähuset i Växjö innerstad allt jämt fanns bevarat under dess sirliga fasader.

Järnvägsrestaurangens södra fasad. Domprostgården känns igen på sina fyra skorstenar och övervåningens fönstersättning. Pär Lagerkvist-samfundets samling, Växjö stadsbibliotek.

Förslaget om rekonstruktion kom från styrelsen för Föreningen för Smålands fornminnen och kulturhistoria, ledd av

Affisch från Växjös 600-årsjubileum. Foto: Jörgen Ludvigsson, Kulturparken Småland AB, 2014.

senare museichefen Paul Boberg. Redan 1919 hade en första motion lagts för att delar av järnvägsparken skulle avyttras för museets framtida expansion. 1931 gjorde Växjö-Alvesta-Järnvägsaktiebolag och Växjö stad ett markbyte, där järnvägen fick ett större markområde väster om Växjö mot att staden tog över Järnvägsparken. Växjö stad tilldelade ekonomiska medel för återställande av gamla domprostgården ur Brandtska donationsfonden och rekonstruktionen stod färdig 1942, lagom till stadens 600-årsjubileum. Vid återställandet av gamla domprostgården revs tillbyggnaderna från tiden som

När Gamla domprostgården stod färdigrestaurerad 1942 målades huset gult. Men denna färgsättning byttes snart mot den traditionella rödfärgen som byggnaden hade på bilder från 1870-talet. Pär Lagerkvist-samfundets samling, Växjö stadsbibliotek.

järnvägsrestaurang, gavlarnas ursprungliga vinkel rekonstruerades och man återgick till samma typ av fasadbeklädnad och fönster som beskrivs i ett brandförsäkringsprotokoll från 1833 (då gården brandförsäkrades efter en ombyggnation). Det äldsta fotografiet på gamla domprostgården är från ca 1870 och bilden stämmer bra överens med beskrivningen från brandförsäkringsprotokollet. Domprostgården hade då den först byggdes 1750 bara ett våningsplan men att rekonstruera denna byggnad är inte möjligt, då det helt saknas bildmaterial att utgå från.

Den äldsta bevarade bilden på Gamla domprostgården från ca 1870. Smålands museums arkiv.

Arkitektur, utformning och planlösning

Dagens gamla domprostgård bär på arkitektoniskt klassicistiska, symmetriska drag precis som den ursprungliga mangårdsbyggnaden från 1750. Byggnadens stomme är knuttimrad i ett och ett halvt plan med sadeltak. Huset har sju fönsteraxlar på framsidan, som vetter mot Växjösjön, och sex fönsteraxlar på baksidan. Långsidornas fasader delas in i fält av konstruktionens knutlådor, vilka kan liknas vid dekorativa lisener. Framsidans övervåning har en frontespis över de tre mittersta fönsteraxlarna, som markeras genom lisenerna och en gesims. Baksidan har en större takkupa över fyra fönsteraxlar. Byggnadens gavlar har två fönsteraxlar över båda planen. Mangårdsbyggnadens övervåning med takkupa och frontespis tillkom vid en ombyggnation 1833. Då fick huset även den fönsteruppsättning som ses idag med enkelt spröjsade tvåluftsfönster samt lunettfönster på byggnadens framsida över de yttre fönsteraxlarna och i frontonen. När domprostgården uppfördes var fönstren blyinfattade med 16 rutor i varje båge. Gamla domprostgårdens entré har en herrgårdsgul pardörr i rokokostil, en så kallad fyllnadsdörr med hel- och halvfranska speglar dekorerade med rombmönster. Byggnadens fasadbeklädnad är en locklistpanel, målad med traditionell rödfärg och byggnadens fönster, knutlådor och vindskivor är målade med linoljefärg i en ljust gråvit kulör.

Domprostgårdens dörr. Foto: Jörgen Ludwigsson,
Kulturparken Småland AB, 2014.

Lunettfönster, Foto: Jörgen Ludwigsson, Kulturparken Småland AB, 2014.

Byggnadens tak är idag klätt med enkupigt rött vingtegel och kröns av fyra skorstenar murade med tegel, varav en är klädd med rödmålad plåt. Men gamla domprostgårdens tak och murstockar har varit bekymmersamma och många takomläggningar med skiftande material har förekommit under årens

lopp. Vid uppförandet hade byggnaden ett tak av näver och torv på en brädbotten. Men vid ombyggnationen 1833 fick den ett nytt tjärat brädtak. Vid tiden för järnvägsrestaurangen låg det papp och plåt på taket och vid restaureringen 1942 lade man moderna rödfärgade betongpannor.

Foto: Jörgen Ludvigsson,
Kulturparken Småland AB 2014.

Gamla domprostgårdens trappa
med en utformning från tiden som
järnvägsrestaurang.
Foto: Jörgen Ludwigsson,
Kulturparken Småland AB 2014.

Domprostgårdens ursprungliga disposition av rumsindelningen följde inte den traditionella salsbyggnadens sexdelade plan, vilken var mycket vanligt förekommande på mindre herresäten och prästgårdar under 1700- och 1800-talen. I stället för att placera domprostgårdens sal i fil med entrédörren och förstugan, återfanns salen till höger om förstugan. Till vänster låg köket och med fönster mot baksidan hittade man domprostens sovrum med förmak samt gästrummet och tjänstefolkets sovrum.

Syneprotokoll vid av- och tillträdessyner för Växjö domprostar ger en inblick i byggnadens skick och utseende. Ett syneprotokoll från 1793 beskriver inredningen i huset vid denna tid. Salen och finare rum dekorerades med franska eller handmålade tapeter, medan köket och tjänstefolkets rum hade väggar klädda med målad papp. Salen hade uppspänt bemålat papptak medan övriga rum hade vitkalkade tak. Byggnadens dörrar och fönsterträ var målade med linoljefärg. Varje rum i ,förutom förstugan och köket, hade en kakelugn. Under köket i södra delen av byggnaden låg en källare med två rum, varav det ena var ett slaget valv. Via en lucka i köksgolvet gick en trappa ner i källaren.

Domprostgårdens källare har i alla tider varit ett stort bekymmer, då den ofta vattenfylld och orsakat mögelangrepp på husets syllar och golv. Detta har medfört att inga av byggnadens ursprungliga trägolv finns bevarade till idag. Efter en regnig dag i Växjö kan man än idag hitta ett par centimeter vatten ståendes på källargolvet.

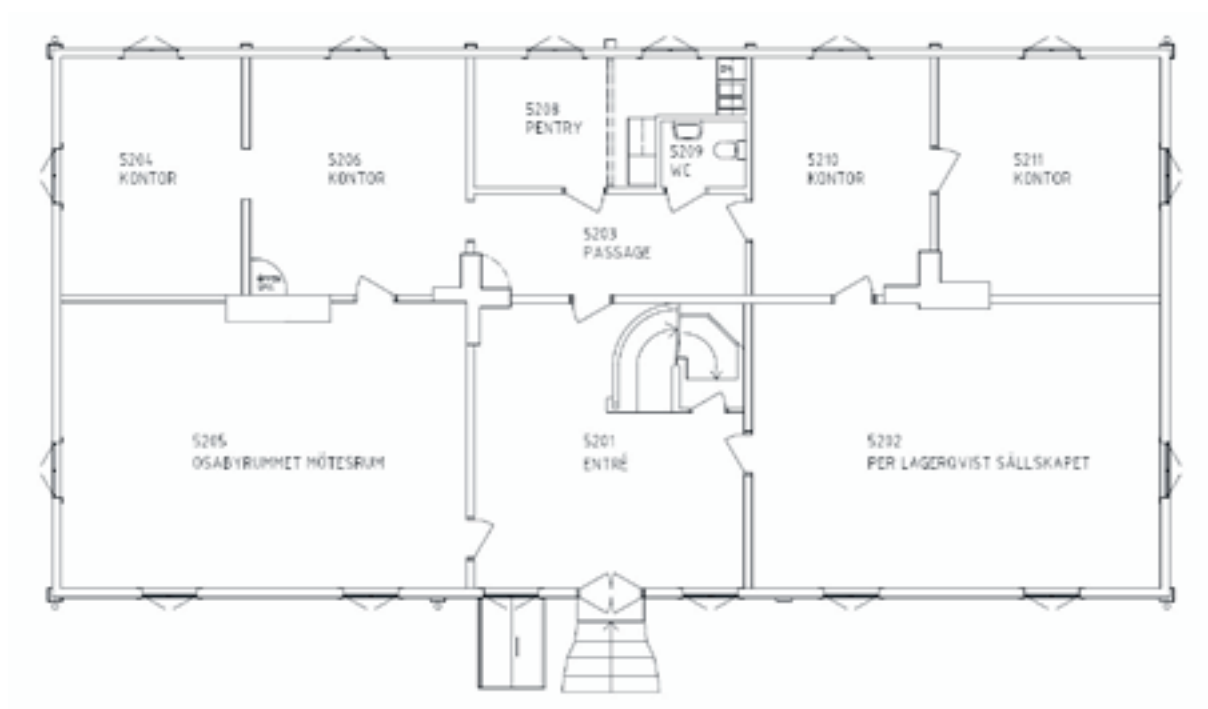
Den ursprungliga domprostgården från 1750 byggdes bara i ett plan med en trappa upp till vinden från förstugan. Runt 1780 inredde domprosten Johan Rogberg ett rum med en kakelugn på vinden. Först vid ombyggnationen 1833 fick domprostgården det utseende som är återskapat idag, då man byggde på ett halvt plan som inreddes med åtta rum och en förstuga.

Även den ursprungliga rumsindelningen på bottenvåningen har rekonstruerats, med undantag för det rum som troligen var domprostens sovrum. Detta rum är idag uppdelat i tre mindre rum. I husets övervåning ligger idag två lägenheter varav den ena används som kontor. Den andra mindre lägenheten som ligger i byggnadens norra del överensstämmer till viss del med den tvårumslägenhet som familjen Lagerqvist disponerade i huset. De två lägenheterna iordningställdes 1942 som tjänstebostäder åt anställda vid Smålands museum. Den stora lägenheten vigdes åt landsantikvarien och den mindre åt vaktmästaren.

Domprostgårdens interiör har idag inte mycket gemensamt med hur den såg ut på 1750-talet. Vid ombyggnationen till järnvägsrestaurang försvann mycket av den ursprungliga rumsindelningen och byggnadens gamla kakelugnar togs bort 1916 då huset fick vattenburen värme. Efter rekonstruktionen 1942 har man hittat en ursprunglig spegeldörr som satts tillbaka. Man har även återanvänt två äldre kakelugnar, varav den ena med årtal 1804 har flyttats från en rivningskåk i kv.

Ansgarius. Återställandet av domprostgården innebar även en rad uppdateringar av byggnadens bekvämligheter. Fram till 1942 saknade huset vatten och avlopp. Under tiden som domprostboställe och järnvägsrestaurang hade man avträde på

baksidan av huset och vatten hämtades ur en brunn på gården. För att få mer källarutrymme grävdes även hela grunden ut i samband med rekonstruktionen.

Bottenvåningens planlösning. VÖFAB

Kakelugn från kv Ansgarius som återanvänds i gamla domprostgården.
Foto: Jörgen Ludwigsson, Kulturparken Småland AB 2014.

Ursprunglig spegeldörr i trä som återbördades till gamla domprostgården vid restaureringen 1942.

Foto: Jörgen Ludwigsson, Kulturparken Småland AB 2001.

Gamla domprostgården idag

Sedan återställandet av den gamla domprostgården har en rad olika verksamheter brukat lokalerna i byggnaden. I bottenvåningen huserade fram till mitten av 1960-talet elever från grundskolan, eftersom det rådde brist på skollokaler i Växjö. Stadsfullmäktige bestämde 1959 att domprostgården skulle tillfalla föreningen för Smålands fornminnen och Kulturhistoria och bli en del av Smålands museum. Efter nästan 20 år av skolverksamhet behövde byggnaden en renovering innan museet kunde ta över och disponera lokalerna i bottenvåningen. I huset ville museet visa upp högreståndsmiljöer för att framställa en bild av hur det kan ha sett ut i huset under tiden som domprostbostad. Museet inredde det så kallade Osaby-rummet med möbler från Osaby säteri samt med inredning från Ylverten Tegners läkarmottagning och apote-

ket S:t Sigfrid. Men på grund av problem med tillgänglighet, säkerhet och brist på arbetslokaler blev byggnaden i sinom tid arbetsrum för museianställda och en konservatorsateljé. Fram till 1998 huserade konservatorsateljén i det som en gång var salen i domprostgården. Salen kom sedan att brukas av Pär Lagerkvist-samfundet med utställningar om Lagerkvists liv och författarskap i barndomshemmet. Under 2014 övergick gamla domprostgården i det kommunala VÖFABs (Växjö fastighetsförvaltning AB) ägor efter att museet flyttat ut sin verksamhet. Fortfarande är det aktiviteter kopplade till kultur som bedrivs i byggnaden, bland hyresgästerna ses Hemslöjden i Kronoberg och Reaktor sydost som är ett av landets 19 regionala resurscentra för film. Pär Lagerkvist-samfundet visar en utställning om Pär Lagerkvist på Växjö stadsbibliotek.

Foto: Jörgen Ludwigsson,
Kulturparken Småland AB, 2014

Gamla domprostgårdens boställesinnehavare 1583–1873

Följande domprostar har varit boställesinnehavare med en mangårdsbyggnad på samma plats där dagens gamla domprostgård står.

1583-1593	Johannes Jöns Svenson
1593-1603	Steno Magni
1603	Eicus Jonae Angermannus
1603-1607	Johannes Ungius
1607-1632	Nicolaus Krokius
1632-1651	Herman Desaeus
1653-1682	Jonas Zephyrinus
1684-1694	Enevald Widebeck
1696-1703	Olaus Cavallius
1704-1729	Anders Goeding
1730-1749	Olof Osander
1750-1760	Sven Bælter
1762-1769	Johannes Tillander
1769-1773	Nils Alin
1774-1785	Johan Rogberg
1786-1787	Olof Wallquist
1789-1801	Samuel Cronander
1802-1815	Håkan Sjögren
1816-1828	Magnus Lamér
1829-1839	Christopher Isac Heurlin
1839-1847	Samuel Elmgren
1849-1873	Anders Gustaf Ahlstrand

Källor och litteratur

Arkiv

Riksarkivet/SVAR. Brandförsäkringsverkets handlingar
Riksarkivet Vadstena/Växjö kyrkoarkiv
Kulturarvcentrum
Bildarkivet Smålands museum
Klipparkivet Smålands museum
Dallby Anders (1988), Domprostgården som blev krog,
Växjöbladet Kronobergaren 26/5
Färdigh David (2000), Christer har skrivit boken om Växjös
äldsta trähus, Växjöbladet Kronobergaren 5/5
Topografiska arkivet Smålands museum
Växjö stadsbibliotek/Pär Lagerkvist-samfundets samling
VÖFAB ritningsarkiv

Litteratur

Byggnadsminnen 1978-1988: förteckning över nya
byggnadsminnen 1 juli 1978-31 december 1988 enligt
lagen den 9 december 1960, nr 690. (1989). Stockholm:
Riksantikvarieämbetet (RAÄ)
Schöier, Ingrid (1987). Pär Lagerkvist: en biografi.
Stockholm: Bonnier
Växjö stifts herdaminne. (1921-1934). Växjö: Kommittén
Grandien, Bo (1987). Rönndruvans glöd: nygöticistiskt i
tanke, konst och miljö under 1800-talet. Stockholm: Nord-
iska museet
Holmér, Gunnel (1983). Söder i Växjö: kulturhistorisk bygg-

nadsinventering och bevarandeförslag. Växjö: Smålands mus.
Hyltén-Cavallius, Nils (1977). Gamla Växjö berättar. 2. uppl.
[Växjö]: [A. Hyltén-Cavallius]
Knutsson, Christer (2000). Gamla domprostgården i Växjö.
Växjö: Länsstyrelsen i Kronobergs län
Lagerkvist, Pär (1918). Dagbok: börjad på Bornholm em
5 nov 1917
Lagerkvist, Pär (1925). Gäst hos verkligheten: vid en
järnvägsstation. Stockholm: Bonnier
Lagerqvist, Anders (1981). Mina barn har bett mig skriva.
Gemla: Öja sockens hembygds- och kulturminnesfören.
Larsson, Lars-Olof (1991). Växjö genom 1000 år. Stockholm:
Norstedt
Roosval, Albin (red.) (1915). Nationshusen i Uppsala:
illustrerade skildringar af flera författare. Stockholm:

LÄNSSTYRELSEN
Kronobergs län
Planeringsavdelningen

FOTOKOPIA

BESLUT

1981-113-J6 11.192-1253-82
Belgivningsavdelning 11.192-1253-82
0780/P83-17

Riksantikvarieämbetet
Box 5405
114 84 STOCKHOLM

Byggnadsminnesförklaring av gamla Domprostgården och
Smålands museums huvudbyggnad, kv Museet, Växjö tätort

Riksantikvarieämbetet har med skrivelse till länsstyrelsen den 23 augusti 1982 väckt fråga om byggnadsminnesförklaring av rubricerade byggnader jämlikt lagen (1960:690), 1976:1640 om byggnadsminnen. Länsstyrelsen har den 10 november 1982 omvänt ärendet till inskrivningsmyndigheten vid Växjö tingsrätt.

Byggnaderna ägs av stiftelsen Smålands museum och står på kommunallagd mark.

Gamla domprostgården är Växjöns äldsta bevarade trähus, uppfört 1750 som kyrkligt boställe. Byggnaden övertogs på 1870-talet av Växjö stad i samband med att järnvägen drogs omedelbart invid gården. Efter tillbyggnad användes den dels som järnvägsrestaurant och dels som bostad för anställda vid järnvägen. Således växte för Lagerkvist upp i gamla domprostgården. Byggnaden återställdes 1942 genom att tillbyggnaderna revs. I dag bevarar den mycket av sin ursprungliga 1700-tals karaktär, och är ett bra exempel på bostadsskicket hos kyrkans tjänsteinnehavare under 1700- och 1800-talen.

Smålands museums huvudbyggnad färdigställdes 1885, efter ritningar av arkitekten F.W. Scholander. Utställningarna i "Smålands Fornsal" invigdes 1890. Genom sin placering blev museibygnaden synlig vida omkring och framstod som en kulturell krona över Växjö. En av de främsta tillskyndarna till museibygnadens förverkligande var landshövdingen Gunnar Wennerberg. Tillsammans med bl a Gunnar Olof Hyllén-Cavallin strävade han efter att i museibygnaden förena klassiska stilideal med lokal byggnadstradition. Smålands museum har om- och tillbyggt i etapper vid skilda tillfällen, men huvudbyggnaden bevarar i stort sett den ursprungliga arkitekturen.

En byggnadsminnesförklaring av rubricerade byggnader är väl-motiverad.

Såväl Smålands museum som Växjö kommun har accepterat byggnadsminnesförklaringen.

LÄNSSTYRELSEN

Kronobergs län
Planeringsavdelningen

BESLUT

1983-03-16

Gelgivningskvitto

11.392-1252-82

11.297-1253-82

Länstyrelsen finner liksom riksantikvarieämbetet att rubricerade byggnader bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick och är synnerligen märkliga.

Med stöd av 1 § lagen om byggnadsminnen förklarar länstyrelsen gamla domprostgården och Smålands museums huvudbyggnad för byggnadsminnen, med ett skyddsområde som markerats på bilagda karta. Följande skyddsföreskrifter skall gälla.

- Ingen får utan länstyrelsens medgivande riva, förändra eller eljest förvanska Smålands museums huvudbyggnads yttre.
- Ingen får utan länstyrelsens medgivande riva, förändra eller eljest förvanska gamla domprostgårdens yttre.
- Byggnader och mark inom skyddsområdet skall ägnas en vård och omsorg som tryggar anläggningens kulturhistoriska värde.

Detta beslut kan överklagas genom besvär hos kammarrätten i Jönköping, se bilagda formulär 10 a.

Beslutet har fattats av länstyrelsens styrelse. I beslutet deltog landshövdingen samt ledamöterna Rolf Andersson, Lennart Andersson, Stina Gustavsson, Anders C Högmark, Bengt Johansson, Sören Carlsson, Gösta Lindholm, Kjell Nilsson, Gunnar Persson, Sten Sandström samt suppleanterna Bernt Albin, Rune Strömberg, Jan-Olof Franzén och Rune Snygg.

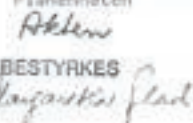
I den slutliga handläggningen av ärendet, i vilken tf länstantikvarien Karl Johan Krantz har varit föredragande har även länsrådet Per Bjering och länsassessorn Olaf Bernstone deltagit.

Britt Högård

Karl Johan Krantz

Bilagor: Karta
Besvärshänvisning

Kopia till
Smålands museum (delg.kv)
Inskrivningsmyndigheten vid Växjö tingsrätt
Växjö kommun
Växjö miljö- och hembygdsförening
Lantmäteriet
Planenheten

BESTYRKES
Bengt Snygg

